

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 2(86)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 2(86)

ISSN: 2663-7650

УДК 130:1:316

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(86).2019.39-50

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ПОНЯТТЯ МЕНТАЛЬНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

О. О. Гордійчук*

Розглянуто основні теоретичні підходи до соціально-філософського аналізу понять "ментальність" та "менталітет" як об'єкта дослідження. Встановлено, що поняття ментальності набуває змістовного і функціонального розуміння лише в контексті певної теоретичної моделі. Соціально-філософський рівень методології передбачає узагальнення положень філософсько-парадигмального та діалектичного підходів у контексті визначення ідей, закономірностей та концепцій. Припускаємо, що генезис розвитку ментальності особистості, як представника певної групи, відображає особливості менталітету народу, відображаючи специфіку національного характеру. Тоді ментальність є системою уявлень та цінностей, які регулюють поведінку особистості в соціокультурних реаліях життя. У працях дослідників вона трактується у специфічній формі, як зумовлена процесом життєдіяльності етносу в певних географічних, історичних та культурних умовах.

Важливого значення набуває визначення теоретичної та філософської бази дослідження, змісту категорій одиничного, особливого й загального у контексті формулювання ментальності, визначення сутнісних й особливих ознак цього процесу. Цей підхід дозволив визначити структуру ментальності, яка розкриває її сутність та механізм впливу на діяльність суб'єкту менталітету. Доведено, що усвідомлювані елементи менталітету тісно пов'язані зі сферою несвідомого, яке у межах етносів не підпадає під сферу їх рефлексії і не підлягає раціональному осмисленню й артикуляції. Обґрунтовано, що система образів, котра лежить в основі людських уявлень про світ та власне місце в ньому, впливає на спосіб світовідчуття, світосприйняття та світоперетворення, а також на особливості побудови ієрархії цінностей, зумовлює особливі, характерні для певної спільноти, реакції та патерни поведінки.

Констатовано, що соціально-філософський аналіз феномену ментальності потребує використання понятійного апарату, який описує в різних категоріях різноманітні соціокультурні уявлення індивіда. Суб'єктивні прояви людської психіки, які трактуються як ментальність або менталітет, відображають соціальні, економічні, політичні, духовні

* Кандидат філософських наук, докторант
(Житомирський державний університет імені Івана Франка м. Житомир, Україна)
gordijchuk.olga@gmail.com
ORSID: 0000-0003-4606-9188

та моральні аспекти суспільного життя, неможливо розглядати в межах однієї категорії, їх необхідно аналізувати як багаторівневе утворення.

Ключові слова: ментальність, менталітет, соціально-філософський дискурс, етнічна психологія, етнос, народ

TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF THE MENTALITY CATEGORY IN SOCIO-PHILOSOPHICAL DISCOURSE

O. O. Hordiichuk

The main theoretical approaches to the social and philosophical analysis of the categories of "mentality" and "mentality" as a research object are considered. It is established that the concept of mentality acquires a meaningful and functional understanding only in the context of a certain theoretical model. In our view, the socio-philosophical level of methodology involves generalizing the provisions of philosophical, paradigmatic and dialectical approaches in the context of defining ideas, patterns and concepts. determining the theoretical and philosophical base of the study is important, namely the content of categories of single, special and general in accordance with the process of formulating mentality, the definition of the essential and special features of this process. We assume that the genesis of the development of the mentality of the individual, as a representative of a certain group, captures the characteristics of the mentality of the people, reflecting the specifics of a national character. Then mentality is a system of ideas and values that govern the behavior of an individual in the sociocultural realities of life. In the writings of scientists, it is interpreted specifically as a phenomenon caused by the vital activity of an ethnos in certain geographical, historical and cultural conditions.

This approach allowed us to determine the structure of the mentality that reveals its essence and the mechanism of influence on the activity of the subject of the mentality. It is proved that the conscious elements of the mentality are closely connected with the sphere of the unconscious, which within ethnic groups does not fall within the sphere of their reflection and is not subject to rational comprehension and articulation. In our view, this system of images, which underlies the human conception of the world and its place, defines the actions and behavior of people, the way of human perception, thinking, evaluation, contributes to the establishment of a hierarchy of values through which a person reflects and understands the world.

It is concluded that socio-philosophical analysis of the phenomenon of mentality requires the use of a conceptual apparatus, which describes different socio-cultural ideas of the individual in different categories. Subjective manifestations of the human psyche, which are interpreted as mentality or mentality, reflecting the social, economic, political, spiritual and moral aspects of social life, cannot be considered in one category, they must be analyzed as a multi-level formation.

Keywords: Mentality, Socio-Philosophical Discourse, Ethnic Psychology, Ethnos, People

Постановка проблеми. Соціально-філософський аналіз актуальних проблем сучасного суспільства, потребує ретельного та змістовного дослідження феномену ментальності як важливого чинника, що впливає на суспільні процеси на усіх рівнях функціонування соціальної системи. Менталітет у сучасній соціально-гуманітарній парадигмі розглядається як сутнісна характеристика соціуму через приналежність людини не лише до дійсності об'єктивного світу, а й суб'єктивного, який є результатом творення ментальності. Лише завдяки

осмисленню структури та особливостей ментальності країни, етносу чи соціальної спільноти стає можливим процес розвитку та подальшої модернізації як суспільства, так і держави. Ментальні особливості відображають світоглядні позиції людини, певні грані її ідентичності, ціннісні орієнтири, моделі поведінки у різних життєвих ситуаціях.

В умовах глобалізації, людство опинилося перед складними й різноманітними суперечностями, пов'язаними з вирішенням

економічних, політичних та духовних запитів й потреб суспільства. Саме тому, небезпідставним є звернення до природи ментальності суспільства як дієвого засобу прогнозування соціально-економічного розвитку, допоміжного інструменту у вирішенні конфліктів на етнічному ґрунті та в процесах адаптації людини до нового соціально-культурного середовища.

Понятійно-категоріальний апарат, який використовується у суспільних та гуманітарних науках для аналізу загальних, особливих та одиничних характеристик феномена менталітету, характеризується поліфункціональністю. Зважаючи на вищезазначене, проблема ментальності в соціальній філософії потребує вирішення насамперед питань методологічного та теоретичного рівнів. Важливою сферою дослідження ментальності є висвітлення її основних детермінант, визначення механізмів їх впливу. Вважаємо за необхідне виокремити та проаналізувати різні підходи до тлумачення терміну "ментальність", розглянути співвідношення понять "ментальність" і "менталітет", обґрунтувати їх введення в науковий обіг, а також проаналізувати міждисциплінарний характер визначення менталітету.

Ступінь наукової розробленості.

Проблему ментальності та менталітету у науковій літературі вивчали як зарубіжні, так й українські вчені. Відомі дослідження у цій сфері здійснили вчені як минулих століть (А. Леві-Брюль, М. Шелер, Е. Кассіер, М. Мосс, А. де Токвіль, О. Шпенглер), так і сьогодення (П. Дінцельбахер, Ф. Граус, Ю. Мітке). Серед вітчизняних дослідників, предметом дослідження яких є ментальність та ментальні характеристики українського народу, І. В. Бичко, О. В. Бондаренко, Є. І. Головаха, І. М. Грабовська, Р. О. Додонов, Я. С. Калакура, М. А. Козловець,

О. Ю. Кульчицький, С. Б. Кримський, І. І. Поліщук, М. В. Попович, О. О. Рафальський, Н. І. Соболева, М. М. Міщенко, М. П. Трєбін, М. Ф. Юрій та ін.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Аналізуючи ступінь розробленості проблеми ментальності в науковій літературі, слід вказати на відсутність розгорнутих соціально-філософських досліджень з цього питання. Серед значної кількості праць означений аспект розглядається переважно дотично, опосередковано, зумовлюючи відсутність соціально-філософського погляду на зазначену проблематику. Натомість базові основи дослідження феномену ментальності репрезентовані різними напрямками, представленими у відповідних галузях знань. Зокрема, в межах соціальної психології розроблено проблему співвідношення свідомості індивіда та групи; в межах загальної психології сформовано теорію архетипів як основу "колективного несвідомого" К. Юнга та концепцію "соціального характеру" В. Райха; представники історичної антропології (А. Леруа-Гуран, А. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Б. Малиновський та ін.) за допомогою ментальності розробили пояснення взаємозв'язку духовного та соціального розвитку, механізми з'ясування причин певних історичних подій, сформували концепцію "двох історичних реальностей" (реальності "як такої" та "уявлення про реальність" у представників певної епохи); в межах культурної антропології завдяки вивченню процесів формування людської особистості та світу культури, особливостей поведінки, пануючих норм та форм відхилень, механізмів їх корекції, було розроблено теорії базової та модальної особистості; у французькій "Новій історичній науці" ментальність представлено через

дослідження проблематики стереотипів поведінки, способів та форм організації мислення, конкретних й образних картин світу, які зароджуються в середньовічній суспільній свідомості.

Метою статті є аналіз становлення та еволюції категоріального визначення й експлікації поняття "ментальність", його теоретичного наповнення та операціоналізації базових принципів.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що поняття "ментальність" розглядається з різних позицій, серед яких виділимо три найбільш поширені в науковому дискурсі парадигми. Перший підхід вивчає ментальність як певну універсалію суспільної свідомості: "Лише знання і розуміння психологічного феномену ментальності дозволяє реально побачити, що історія будь-якого народу багато в чому є лише наслідком особливостей його духовного складу" [1: 232]. У результаті взаємодії індивідів великих та малих соціальних спільнот формується свідомість, стійкість якої визначається кількісними показниками її носіїв. Цей підхід дозволяє розглядати ментальність на різних рівнях суб'єктності: індивід, територіальна спільнота (село, місто, мегаполіс), народ, нація. Однак кожний суб'єкт може бути обмежений географічним простором (місто, держава) та історичним часом. У процесі соціальної взаємодії індивідів, на нашу думку, виробляються інтереси груп як цілісності, сприяючи формуванню суспільної свідомості. Ментальність як визначальна характеристика суспільної свідомості виникає лише в організованих соціальних групах.

Інші дослідники розглядають ментальність як мінливу категорію, що відображає особливості світосприйняття соціальних спільнот

різного типу на певному етапі історичного розвитку. У межах цієї парадигми науковці виділяють історичний тип ментальності, основним предикатом якого є цілісний образ картини світу, що формується під впливом культури і знаходить відображення в свідомості окремого індивіда чи суспільства загалом. Аналізуючи картину світу крізь призму соціальної діяльності і соціальної поведінки особистості, науковці прагнуть осмислити внутрішню позицію шляхом реконструювання їх уявлень: "Смисли, які ми намагаємося розкривати через поведінку людини, властиві кожному окремому суспільству та є специфічні для кожного періоду історії. Вони історично мінливі, а тому зрозуміти їх можна лише вивчаючи в контексті цієї культури" [2: 20].

У межах третьої парадигми дослідники розглядають ментальність як своєрідну модель свідомості, центральним постулатом якої є "змодельована реальність на основі інструментальної й цілеспрямованої діяльності людей, яка виражає їхні інтереси та волю і є причиною самоорганізації" [3: 80].

Таким чином, ментальність є багатограним поняттям, яке відображає базові аспекти соціальної, економічної, політичної та духовної сторін життя суспільства. У цьому контексті Р. О. Додонов виділяє базові дефініції для розкриття сутності ментальності – описові, психологічні, раціональні, нормативні, структурні та генетичні [4: 11–15]. Для нашого дослідження зазначена типологія визначень, які репрезентують сукупність свідомих та несвідомих уявлень, способів поведінки і реакцій, відобразатимуть феноменологічний контекст свідомості через інтегральні рівні ментальності.

Зважаючи на міждисциплінарний характер дослідження категорії ментальності, яка входить до понятійно-категорійного апарату різних гуманітарних наук, складним залишається її визначення, теоретичне наповнення та операціоналізація базових принципів у межах соціально-філософського дослідження. У науковому дискурсі це призвело до різних методологічних підходів у дослідженні цієї проблематики, зумовлюючи низку суперечностей, що виникають при ретельному науковому розгляді феномену менталітету. Головна складність соціально-філософського аналізу менталітету пов'язана з особливостями його відображення в предметній діяльності, поведінці й спілкуванні представників спільноти, які є сталими суб'єктами менталітету.

Зауважимо, що соціальна філософія позбавлена однозначного та універсального тлумачення ментальності, яке б включало всю її багатозначність. Поняття ментальності набуває змістовного та функціонального розуміння лише в контексті певної теоретичної моделі. Визначення ментальності завжди пов'язане з конкретною світоглядною та концептуальною моделлю теоретичного дослідження. У зв'язку з цим, поняття "ментальність" у соціально-філософському дискурсі, на нашу думку, повинно виступати, з одного боку, інтегральною та порівняльною характеристикою духовної винятковості колективного або індивідуального суб'єкта, а з другого – пояснювати специфічний тип світосприйняття суб'єкта. Не менш важливим у цьому аспекті є розуміння особливого способу активності суб'єкта.

Втім, соціально-філософський аналіз категорії ментальності та методології її дослідження завжди вирізнявся багатогранністю поглядів і підходів, відмовою від засобів й

методів, котрі себе не виправдали. Без розуміння сутності основних етапів процесу формування тієї чи іншої категорії та використання їх надбань складно говорити про можливість введення в філософський дискурс нових категорій. Особливо це знаходить вираження в контексті обґрунтування системи свідомих та підсвідомих соціально-психічних елементів, які формують певний тип світосприймання, інтерпретації й поведінки людей, впливають на всі сфери індивідуально-суспільного життя.

Саме відсутність на певному етапі пізнання загальноприйнятих термінів та понять для позначення особливостей елементів свідомої й несвідомої сфери психіки призвела до використання терміну "менталітет". Слушною є позиція тих науковців, які вважають, що ментальність важко ввести в чіткі межі через її наявність на всіх рівнях свідомості та поведінки людей [5: 195]. Соціально-філософський аналіз ментальності, на нашу думку, можливий лише при використанні філософських категорій загальне, особливе і одиничне для позначення як свідомих й несвідомих елементів психіки соціальної спільноти, так і особи як суб'єкта ментальності.

Відтак, важливого значення набуває визначення теоретичної та філософської бази дослідження – змісту категорій одиничного, особливого й загального відповідно до процесу формулювання ментальності, визначення сутнісних та особливих ознак зазначеного процесу. Категорії діалектики загального й одиничного представлені як форма роздвоєння процесу на протилежні визначення, пізнання яких стає можливим у дослідженні їх єдності. Під категорією одиничного у філософії розуміють існування окремих, відмежованих простором та часом предметів та явищ, що мають індивідуальну якісну

й кількісну визначеність, що відрізняє їх від усіх інших. За всієї множини одиничних явищ абсолютна тотожність предметів виключається.

Зазначимо, що одиничні явища чи предмети пов'язані між собою, взаємодіють і залежать одне від одного, мають спільну основу. Саме тому спільні властивості предметів виражаються в категорії загального, яке фіксує об'єктивно існуючу подібність між предметами та явищами в межах конкретної якісної визначеності. Таким чином, загальне й одиничне є сутністю лише моментів буття явищ, повнота якого проявляється в їх єдності. Процес пізнання протилежності загального й одиничного відбувається через особливе, яке виражає загальне в його реальному, одиничному втіленні, а одиничне в єдності із загальним. У такому розумінні особливе містить у собі й емпіричну одиничність факту, і теоретичну необхідність закону.

Стає очевидним, що в понятті ментальності не може бути загального без одиничного, і навпаки. Якщо в процесі соціально-філософського аналізу подібне положення буде ігноруватися, то наше уявлення про ментальність буде однобічним, а тому помилковим. За твердженням Г. Гегеля, "Загальне містить одиничне як і особливе містить загальне в своїй суті. Загальне є ширшим за одиничне та особливе, навпаки, одиничне та особливе містить в собі більше, ніж загальне. Воно утримує те багатство особливого й одиничного, яке є суттєвим, а зовнішнє відкидається, у результаті чого загальне становить їх сутність" [6: 124].

Такий підхід дозволяє нам трактувати ментальність як інтегральне особливе загальнолюдської свідомості через світогляд людини. У філософському значенні свідомість виступає загальним поняттям, що означає різні прояви ментальної діяльності, до яких

належить стан усвідомленості та здатність реагувати на власне оточення, а також особиста обізнаність або сприйняття певної частини реальності [7: 149]. На думку австрійського філософа Ф. Brentano, свідомість розділяє клас фізичних та психічних явищ й тим самим породжує духовний світ людини, її ментальність, яка існує в ідеальному вигляді, доступному лише розуму, мисленню [8: 22].

Означення свідомості як нефізичного прояву людського буття, якому притаманні суб'єктивність, ідеальність та духовність піддалося критиці американським філософом Д. Сьорлом. Вчений стверджує, що ментальні процеси не можна відділяти від фізичних, оскільки саме ментальним притаманні особливі властивості, які не відображаються фізичними термінами: "Ментальна діяльність не може бути зведена до фізичної, але по суті своїй вона є біологічною і тому має описуватися у термінах фізичних процесів. Ментальні явища причинно зумовлені нейрофізіологічними процесами мозку і самі є властивостями мозку" [9: 24]. У зв'язку із вищезазначеним, вважаємо, що на рівні свідомості ментальність впливає на бачення світу та його сприйняття, спосіб мислення й норми поведінки, у яких поєднуються свідомі та несвідомі аспекти.

У межах соціально-філософського аналізу важливо відмежовувати ментальність від суспільної свідомості, оскільки перша характеризує лише специфіку другої відносно великих соціальних спільнот, таких як етноси чи нації. При цьому усвідомлювані елементи менталітету тісно пов'язані зі сферою несвідомого, яке у межах етносів не підпадає під сферу їх рефлексії та не підлягає раціональному осмисленню й артикуляції. Це система образів, яка лежить в основі людських уявлень про

світ та власне місце в ньому, впливає на спосіб світовідчуття, світосприйняття і світоперетворення, а також на особливості побудови ієрархії цінностей, зумовляє особливі, характерні для певної спільноти реакції та патерни поведінки.

Базовим компонентом ментальних структур є система цінностей, яка продукується у свідомості та відіграє консолідуючу роль у житті суб'єкта. Між ціннісними структурами й ментальністю існує особлива система зв'язків, оскільки зміст ментальності становлять не лише установки, як основа концепції світобудови, що визначає ставлення людини до дійсності, а й певний набір фундаментальних цінностей. У цьому контексті ментальність можна розглядати як своєрідну пам'ять, що детермінує поведінку людей у будь-яких ситуаціях. Історична ментальність є архетипами свідомості, що зберігаються протягом тривалих історичних періодів у поведінці та діяльності людей, утворюючи когнітивну основу ментальності й сприяючи побудові духовних цінностей. Цінності як компонент соціальної пам'яті й основа індивідуального характеру забезпечують єдність індивідів через їх ідентифікацію з певною культурою чи спільнотою. У процесі засвоєння індивідом системи соціальних значень та ціннісних установок, що містяться в універсальних загальнолюдських цінностях, особистісний самовибір формує ціннісно-смыслову орієнтацію свідомості представника певної спільноти.

У контексті національного та історичного розвитку ментальні цінності відображають ступінь самостійності й інтеграції національного духовного потенціалу, віри, почуттів, що вирізняють культуру і традиції певного народу з-поміж інших світових культур. При

цьому ставлення до світу виявляється на чуттєвому та інтелектуальному рівнях, тому витoki цінностей слід шукати не в дійсності, а в людській свідомості [10: 15]. Цінності виникають та діють на рівні особистості, оскільки їх носієм є людина, етнічна спільнота чи релігійна громада.

Звертаємо увагу, що цінності людини як соціальної істоти формуються під впливом загальноприйнятих норм поведінки. У межах соціальної спільноти у людини виникають певні прагнення, а також критерії, на основі яких вибудовується її життя. Загальна система цінностей, яка домінує у певному соціальному середовищі, переходить в індивідуальні прагнення людини, що відповідають цим цінностям. У таких умовах відбувається формування соціальних установок, які носять ментальний характер.

Таким чином, загальнолюдська свідомість як загальне, впливає на світогляд людини як одиничне, інтегральною особливістю якого є ментальність, завдяки чому "представники певної спільноти мають спільність у своїх світоглядах та у своїй поведінці, в яких можна виявити закономірності, пов'язані з цією спільністю їх світоглядних позицій та поведінкових засад [11: 110]. Носіями ментальності виступають індивіди як представники певної спільноти, що мають спільне розуміння "як і за допомогою яких технологій змістові основи ментальності переходять у відповідні параметри світогляду та поведінки особистості" [12: 134]. Тому світогляд як система поглядів на світ відповідає ментальному світогляду окремої людини та є підставою для аналізу сукупної діяльності народу в аспекті масового явища ментальності.

Незважаючи на спільні засади загальнолюдської свідомості, кожна

національна спільнота формує особливу для народу національну культуру. Ця особливість виражається в переконаннях, ідеалах, інтересах й установках, які є характеристиками менталітету нації чи соціальної спільноти. Зміст світоглядного менталітету та відмінність у поглядах на світ стає помітною для людини лише під час порівняння себе з представниками іншої культури. Ментальність найвиразніше постає в типовій поведінці представників цієї культури, яка проявляється передусім у стереотипах поведінки і моделях прийняття рішень, що означає вибір однієї з поведінкових альтернатив. Саме тому особливості психологічних властивостей конкретного народу, становлять основу національної ментальності, яка є формою творення національної свідомості, відображає певний спосіб діяльності людей. Таким чином, національний характер є лише частиною ментальності як характеристики політичних, релігійних та інших особливостей людей, що належать до певної культури, а ментальність є своєрідним кодом конкретної нації, на основі якої вибудовується ідентичність.

Вважаємо, що підґрунтям формування та збереження національної ідентичності є гармонійне поєднання особистісної ідентичності та колективної. Особистісна індивідуальна ідентичність – самовизначення та відповідь окремого представника народу на запитання "Хто я є?", "Що відрізняє мене від інших?", "Які мої світоглядні орієнтири, цінності, прагнення, цілі?" тощо. Формування колективної ідентичності – відповідь на питання "З якими спільнотами я себе ідентифікую?" базується на історичній пам'яті. У цьому контексті йдеться не лише про знання історії. Рефлексія до визначальних характеристик власної екзистенції та історичної пам'яті передбачає глибоке

осмислення усього пережитого, досвіду перемог і поразок, зроблених висновків та засвоєних моделей поведінки, того унікального онтологічного досвіду, що витворив "обличчя нації" – ментальні особливості, закорінені у підсвідомості, представлені в унікальній особливій для кожного народу парадигмі цінностей та реакцій, бажань й устремлінь.

Концептуально значущим для нашого дослідження є розмежування термінів "ментальність" та "менталітет". Співвідношення зазначених понять залишається дискусійним, воно по-різному вирішується в межах різних наук, досить часто вони взагалі ототожнюються. Вважаємо, що ці два поняття доцільно розмежовувати, виходячи, перш за все, з розуміння, що ментальність (від лат. *mens (mentis)* – спосіб мислення, душевний склад) є більш широким поняттям, феноменом, витвореним історично, який відображає загальну сукупність особливостей духовного світу певної соціальної групи, народу загалом, а відтак виступає інтегральною ознакою народу. Натомість менталітет (від лат. *mental* – розум, розумовий) пропонуємо розглядати як конкретно-операційне поняття щодо ментальності, тобто як особливості її виявлення на рівні конкретного одиничного представника групи, соціальної спільноти чи народу загалом. Іншими словами, менталітет можемо трактувати як вияв ментальності.

У менталітеті відображається спосіб відчуття та мислення, стиль світосприйняття, сукупність образів і уявлень, система ціннісних орієнтацій. Важливою складовою менталітету, що відрізняє його від ментальності, є інтенційність як зобов'язання, взяте із власної волі, директива самому собі [11: 92–93]. Отже, менталітет фіксує й транслює

духовність суспільства загалом, його ідеологічні принципи, що відповідають особливостям суспільної організації. Розмежування цих понять у методологічному аспекті є доцільним, оскільки дозволяє ґрунтовніше фіксувати та аналізувати духовні процеси у суспільстві й духовному світі особистості. При цьому до змісту менталітету входять як ментальні особливості, так й емоційно-афектні та поведінкові характеристики. Серед останніх важливо виокремити сприйняття, оцінку та поведінку як основні функціональні установки.

Визначимо світоглядний характер менталітету як категорії одиничне у діалектичному зв'язку з особливим і загальним. Ментальність формується різними поколіннями людей і "за рахунок природного часового зв'язку, успадкування духовних цінностей поколінь та актуалізації соціальної пам'яті, об'єктивно існує у вигляді суб'єктивної реальності" [13: 11–12]. Вона формується об'єктивно під впливом економічних, соціальних, політичних та культурних факторів, які суб'єктивно породжують різні історичні аспекти, котрі в кінцевому підсумку впливають на перебіг історичного процесу. Важливою ознакою ментальності є її відносно стійкий характер, вона може зазнавати змін лише в умовах тривалого тиску, під час суспільних потрясінь та глибинних трансформацій. В українській історії часи панування радянської влади є прикладом насильницької діяльності та нищівного фізичного й духовного впливу, що зумовив деструктивні трансформації української ментальності в інтересах пануючої тоталітарної ідеології [14; 15].

Важливим методологічним принципом нашого дослідження є фіксація положення, що менталітет постає тим феноменом, що пов'язує індивідів, які входять до культурної

чи етнічної спільноти. Однак, окремі індивіди, які мають спільне соціокультурне середовище, можуть бути не лише поєднаними у сфері своїх соціальних уявлень, а й нерідко є антагоністами в цій сфері. Оскільки носіями світоглядного менталітету як системи поглядів на світ є кожна людина, то це дозволяє стверджувати про наявність ментальних відмінностей як функціональних культурних характеристик у всіх сферах життєдіяльності особистості. Ці відмінності можна простежити, наприклад, на природньо-географічному рівні, який визначає життєвий уклад, норми й установки поведінки та діяльності суспільства загалом і людини зокрема. Ці установки визначають сприйняття економіки, природи, способи господарської діяльності та інших явищ суспільного життя.

Ментальні відмінності відображаються в історичній свідомості народу та в національній ідентичності, знаходять своє вираження в інтерпретації історичних подій і явищ, у розумінні законів й закономірностей соціально-історичних процесів, в оцінках політичних актів та релігійних уподобань. Ментальні відмінності простежуються також у культурній сфері, зважаючи на те, що в ній відображені основи багатовимірності людини в умовах реконфігурації глобального соціального простору. Елементи чужорідної культури розпадаються чи трансформуються в умовах функціонування культури в її природньому традиційному суспільному середовищі, це відбувається завдяки прихованим механізмам впливу. У межах цього процесу відбувається зіставлення різних менталітетів, їх системних установок, пошук точок та площин дотику й взаємодії, а також виокремлення відмінних якостей і цінностей. Таким чином, ментальний

простір дозволяє встановити розрізнення як великих соціальних спільнот, так й окремих індивідів.

Розбіжності у світоглядних позиціях суспільства та людини також виражаються за допомогою мови, адже вона фіксує форми мисленнєвого відображення ментальної приналежності індивіда. Особливості людського мислення, установки та емоційно-афектне сприйняття, оцінки поведінки залежать насамперед від умов життєдіяльності. У цьому контексті важливе значення мають етнокультурні стереотипи, на основі яких формуються оціночні судження, котрими послуговуються члени однієї соціальної спільноти для характеристики членів іншої групи.

Визначаючи відповідність менталітету світоглядній системі людини, важливо підкреслити його єдність з конкретними умовами життя та моделями поведінки. Взаємозалежність людини і суспільства відбувається під впливом закономірностей формування особистості, які визначають систему життєвих установок, а отже, й менталітету. Серед дослідників ціннісно-духовної проблематики пошлемося на судження В. В. Ксенофонта, який виділив феноменологічний та категоріально-аналітичний рівні духовного потенціалу особистості [16]. Якщо на першому рівні, за твердженням вченого, ментальність проявляється у формі морально-психологічних почуттів, то на другому вона є соціально-розумовим феноменом, в основі якої закладені відчуття та настрої. Таким чином, система установок особистості, яка вибудовується на єдності чуттєвого та раціонального, визначає соціальні орієнтири людини. Це дозволяє простежити становлення якісної своєрідності ментальності.

Висновки та перспективи дослідження.

Соціально-філософський аналіз феномену ментальності потребує використання понятійного апарату, який описує в різних категоріях різноманітні соціокультурні уявлення індивіда. Суб'єктивні прояви людської психіки, які трактуються як менталітет і відображають соціальні, економічні, політичні, духовні та моральні сторони суспільного життя, неможливо розглядати в межах однієї категорії, їх необхідно аналізувати як багаторівневе утворення. Ментальність узагальнює складові та якісні характеристики окремих індивідів, соціальних спільнот та суспільства загалом за різними критеріями. Введення поняття "ментальність" та "менталітет" у науковий обіг спонукає до нового соціально-філософського осмислення ідей, концепцій, наукових теорій та ідеологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Решетников М. Психологические факторы развития и стагнации демократических реформ. 3-е изд. М.: Издательство Московского университета, 2014. 260 с.
2. Гуревич А. От истории ментальностей к историческому синтезу // Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы "Анналов" / гл. ред. Ю. Л. Бессмертный. М.: ИВИ РАН, 1993. 208 с.
3. Марков Б. Разум и сердце: история и теория менталитета. СПб.: Изд-во С-Петербур. ун-та, 1993. 232 с.
4. Додонов Р. К проблеме определения понятия "ментальность" // Придніпровський науковий вісник. Науковий журнал. Серія: Суспільно-політичні науки. № 14 (25). травень 1999. С. 10–17.
5. Гуревич А. Исторический синтез и Школа "Анналов": научное издание; РАН, Ин-т всеобщей истории. М.: Индрик, 1993. 328 с.
6. Гегель Г. Введение в философию (Философская пропедевтика); пер. с нем.

С. Васильева. М.: Изд. Гос. Тимирязевского науч.-исслед. ин-та, 1927. 259 с.

7. Козаченко Н. Свідомість: проблема означення // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / ред. Я. В. Шрамко. Вип. 17. Кривий Ріг, 2016. С. 148–170.

8. Брентано Ф. Психология с эмпирической точки зрения. Избранные работы. М.: Дом интеллектуальной книги, 1996. С. 11–94.

9. Серл Джон. Открывая сознание заново. Перевод с англ. А. Ф. Грязнова. М.:Идея-Пресс, 2002. 256 с.

10. Лотце Р. Основания практической философии. М.: Изд. М. И. Румша, 1882. 87 с.

11. Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович, І. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна та ін. К.: Наукова думка, 2006. 403 с

12. Гершунский Б. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных 256 концепций). М.: Изд-во "Совершенство", 1998. 608 с.

13. Гершунский Б. Менталитет в структуре образовательно-педагогической аксиологии // Национальные ценности образования: история и современность/ Под ред. З. И. Равкина. М.: ИТОП РАО. 1996. 295 с.

14. Гордійчук О. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців: соціально-філософський аналіз // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. № 24. С. 25–31.

15. Гордійчук О. Основні детермінанти трансформації української ментальності у 20–90-тих роках ХХ століття // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2018. № 10 (383). Серія: Філософські науки. С. 49–54.

16. Ксенофонт В. Духовность как экзистенциальная проблема // Философские науки. 1991. № 12. С. 41–52.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Reshetnikov, M. (2014). *Psihologicheskie faktoryi razvitiya i*

stagnatsii demokraticeskikh reform. [Psychological factors of development and stagnation of democratic reforms]. 3-e izd. M.: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta (in Russian).

2. Gurevich, A. (1993). *Ot istorii mentalnostey k istoricheskomu sintezu [From the history of mentalities to historical synthesis]. Sporyi o glavnom: Diskussii o nastoyaschem I buduschem istoricheskoy nauki vokrug frantsuzskoy shkolyi "Annalov". M.: IVI RAN (in Russian).*

3. Markov, B. (1993). *Razum i serdtse: istoriya i teoriya mentaliteta. [Mind and Heart: History and Theory of Mentality]. SPb.:Izd-vo S-Peterb. un-ta (in Russian).*

4. Dodonov, R. (1999). К проблеме opredeleniya ponyatiya "mentalnost" [To the problem of determining the concept of "mentality"]. *Prydniprovskiyi naukovyi visnyk. Naukovyi zhurnal. Seriya: Suspilno-politychninauky. № 14 (25). Traven, 10–17 (in Russian).*

5. Gurevich, A. (1993). *Istoricheskiy sintez i Shkola "Annalov": nauchnoe izdanie [Historical Synthesis and the Annals School: Scientific Edition]; RAN, In-t vseobschey istorii. M.: Indrik (in Russian).*

6. Gegel, G. (1927). *Vvedenie v filosofiyu (Filosofskaya propedeutika)[Introduction to Philosophy (Philosophical Propaedeutics)]. M.: Izd. Gos. Timiryazevskogo nauch.-issled. in-ta (in Russian).*

7. Kozachenko, N. (2016). *Svidomist: problema oznachennia [Consciousness: the problem of definition]. Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats. Vyp. 17. Kryvyi Rih, 148–170 (in Ukrainian).*

8. Brentano, F. (1996). *Psihologiya s empiricheskoy tochki zreniya. Izbrannyye raboty. [Psychology from an empirical point of view. Selected works]. M.: Dom intellektualnoy knigi, 11–94 (in Russian).*

9. Serl Dzhon. (2002). *Otkryivaya soznanie zanovo. [Rediscovering consciousness]. M.: Ideya-Press (in Russian).*

10. Lottse, R. (1882). *Osnovaniya prakticheskoi fylosofyy. [Foundations of practical philosophy]. M.: Yzd. M. Y. Rumsha (in Russian).*

11. Problemy teorii mentalnosti (2006). *[Problems of theory of mentality]. M. V. Popovych, I. V. Kysliakovska,*

N. B. Viatkina ta in.K.: Naukovadumka (in Ukrainian).

12. Gershunskiy, B. (1998). *Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka. (V poiskah praktiko-orientirovannyih obrazovatelnyih 256 kontseptsiy). [The philosophy of education for the 21st century (In search of practice-oriented educational 256 concepts)]*. M.: Izd-vo "Sovershenstvo" (in Russian).

13. Hershunskiy, B. (1996). *Mentalytet v structure obrazovatelno-pedahohycheskoi aksyolohyy [The mentality in the structure of educational and pedagogical axiology]*. M.: YTOPRAO (in Russian).

14. Hordiichuk, O. (2019). Vplyv komunistychnoi ideolohii ta radianskoi diisnosti na mentalnist ukraintsiv: sotsialno-filosofskyianaliz [The impact of communist ideology and Soviet reality on the mentality of Ukrainians: a socio-philosophical analysis]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofsko-politolohichni studii*. № 24, 25–31 (in Ukrainian).

15. Hordiichuk, O. (2018). Osnovni determinanty transformatsii ukrainskoi mentalnosti u 20–90-tykh rokakh XX stolittia [Main Determinants of the Transformation of the Ukrainian Mentality in the 20's and 90's of the Twentieth Century]. *Naukovyi visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 10 (383). Serii: Filosofskinauky, 49–54 (in Ukrainian).

16. Ksenofontov, V. (1991). Duhovnost kak ekzistentsialnaya problema [Spirituality as an existential problem]. *Filosofskie nauki*. № 12, 41–52 (in Russian).

Receive: October 4, 2019

Accepted: November 7, 2019